

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเพณีกวนข้าวทิพย์ เป็นพระราชพิธีกระทำในเดือน ๑๐ ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานี และได้รับการฟื้นฟูครั้งใหญ่ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ และมาละเว้นเลิกรา ไปในสมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ แล้วมาได้รับการฟื้นฟู อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา^๑ ในปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่จะจัดในเดือน ๑๒ บางแห่งจะจัดในเดือน ๑ ซึ่งเป็นช่วงที่ข้าวกล้าในท้องนามีรวงข้าว และเครื่องกวนข้าวทิพย์ประกอบด้วย ถั่ว นม น้ำตาล น้ำผึ้ง น้ำอ้อย กล้วย เนย น้ำกะทิ และนมที่คั้นจากรวงข้าว

ประเพณีกวนข้าวทิพย์เป็นพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ ที่สอดแทรกในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เพื่อถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ บูชาพระรัตนตรัย และอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย ข้าวทิพย์เป็นอาหารที่รวมโอชะรสต่าง ๆ ไว้พร้อม บริโภคแล้วจะได้รับประโยชน์ มีคุณค่าทางอาหารครบถ้วน ตามหลักโภชนาการสมกับเป็นข้าวทิพย์ รวมเอนกรส ยากที่จะทำขึ้นบริโภคได้ เมื่อผู้ใดได้บริโภคแล้วจะทำให้มีกำลังแข็งแรง มีคุณค่าอาหาร คงอยู่ในตัวได้นานพิจารณาแล้ว จะเป็นทางสนับสนุนข้าวทิพย์ของนางสุชาดา ที่นำไปถวายพระพุทธเจ้า ในวันตรัสรู้

ชาวพุทธเชื่อกันว่า หากได้กวนข้าวสุปปายาสถวายพระสงฆ์แล้ว จะได้บุญมากมหาศาล แต่ในการกวนข้าวทิพย์นั้น คนที่กวนข้าวทิพย์ ต้องเป็นหญิงสาวพรหมจรรย์เท่านั้น การทำบุญอันบริสุทธิ์และยิ่งใหญ่ สมควรที่หญิงที่มากวนนั้น ควรจะหมั่นจดและบริสุทธิ์ทั้งทางกายและใจ

ประเพณีการถวายข้าวสุปปายาสแก่พระสงฆ์นั้น สืบเนื่องมาจากเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะราชกุมารได้เสด็จออกทรงผนวช ได้เสวยข้าวทิพย์ของนางสุชาดาบุตรมหาเศรษฐีแห่งบ้านเสนานิคม ซึ่งก่อนแต่งงานนางได้ไปบ่นกับเทวดาที่ต้นไทรว่า ขอให้ได้แต่งงานกับชายที่มีสกุลและมีฐานะเสมอกัน และได้บุตรคนแรกเป็นชาย ต่อมานางก็สมปรารถนาจึงได้จัดแจงรดน้ำนมจากแม่โค นางจึงได้ปรุงข้าวสุปปายาสจากน้ำนมโคนั้น เมื่อไปแก้บนเทวดา นางได้พบกับพระมหาบุรุษและคิดว่าเป็น

^๑สมเด็จพระพุทธปาจารย์ พุทธสมมหาเถระ, ตำราดูลักษณะแมว กวนข้าวทิพย์-พิธีพิธีกรรมศาสตร์, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, ๒๕๐๐.

เทวดา จึงได้ถวายข้าวมธุปายาสแก่พระมหาราชเพื่อเป็นการแก้บน เมื่อพระองค์ได้รับข้าวมธุปายาสแล้ว ได้หุงข้าวมธุปายาสหรือข้าวทิพย์นั้นเป็นก้อนได้ ๔๙ ก้อน เสวยเสร็จแล้วทรงลอยถาดทองในแม่น้ำ ทรงอธิษฐานและได้ทรงรับหย้าคา ๘ กำ จากโสณทัตถิพรหมณ์ แล้วเสด็จขึ้นโพธิมณฑลประทับที่ใต้ต้นโพธิพฤกษ์ ได้บรรลุ พระสัพพัญญุตญาณเป็นพระพุทธเจ้า ในวันเพ็ญวิสาขปุณณมี

ในประเทศไทยประเพณีการถวายข้าวมธุปายาสนิยมจัดทำกันในช่วงออกพรรษา ในจังหวัดสุรินทร์ประเพณีการถวายข้าวมธุปายาสยังมีการกระทำอยู่ทั้งในวัดที่อยู่ในอำเภอเมืองและอำเภอต่างๆในจังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะวิจัยเรื่องประเพณีการถวายข้าวมธุปายาสของชาวพุทธในเขตอำเภอท่าตูม

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเรื่องข้าวที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเรื่องข้าวที่ปรากฏในสังคมไทย
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาประเพณีการถวญข้าวมธุปายาส(ข้าวทิพย์)ของชาวพุทธในอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาประเพณีการถวายข้าวมธุปายาส : กรณีศึกษาอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์” มีขอบเขตในการวิจัยดังนี้

ขอบเขตด้านเอกสาร โดยใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอรรถกถาและฎีกาเป็นหลักตลอดจนจากเอกสารและผลงานทางวรรณกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นหนังสือประกอบ

ขอบเขตด้านเนื้อหาวิจัย ศึกษาเฉพาะเรื่อง ประเพณีการถวายข้าวมธุปายาส ประวัติความเป็นมาของประเพณีการถวายข้าวมธุปายาส ในอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์

ขอบเขตด้านประชากร ศึกษาเฉพาะประชากรในเขตอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ โดยการสัมภาษณ์พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ครู และประชาชนรวมกันทั้งหมด ๑๐ คน

ขอบเขตด้านเวลา เริ่มศึกษาและสิ้นสุดในปีการศึกษา ๒๕๕๗

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ ความเป็นมาของข้าวที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ ความเป็นมาของข้าวในสังคมไทยเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๓ ประเพณีการถวายข้าวมธุปายาส (ข้าวทิพย์) ของชาวพุทธอำเภอท่าตูมเป็นอย่างไร

๑.๕. นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

พิธีกรรม หมายถึง การกระทำที่เป็นระบบทางวัฒนธรรมที่กระทำในโอกาสต่างๆ และมีการแสดงให้เห็นความมหัศจรรย์ หรือความสำคัญของสิ่งต่างๆ

ประเพณี หมายถึง ประเพณีการถวายข้าวมธุปายาส สิ่งที่ยึดถือปฏิบัติสืบๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียมหรือจารีตประเพณี

คติความเชื่อ หมายถึง การยอมรับอันเกิดอยู่ใต้จิตสำนึกของมนุษย์ต่ออำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์หรือสังคม แม้ว่าอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่สามารถพิสูจน์ได้

ข้าวมธุปายาส หมายถึง ข้าวที่หุงด้วยน้ำนมสด เจือด้วยของหวานมีน้ำผึ้งเป็นต้น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง การศึกษาประเพณีการถวายข้าวมธุปายาส (ข้าวทิพย์) กรณีศึกษาอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัยดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ สารของการประกอบพิธีกรรมนั้นคนทั่วไปไม่ทราบความหมายที่แท้จริง แต่การประกอบพิธีกรรมเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ความศรัทธาในพระพุทธศาสนายังมีอยู่ การประกอบพิธีกรรมมีความหมายในเชิงพระพุทธศาสนาในแง่ที่ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้รู้ธรรมได้แสดงตนให้สังคมเห็นว่า เป็นผู้อดด้วยวินัย ซึ่งจะช่วยโน้มน้าวให้ผู้ร่วมพิธีกรรมเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา อันจะนำไปสู่การสงบกาย วาจา ใจ ซึ่งเป็นการเข้าสู่ธรรมในเบื้องต้น เมื่อบุคคลมีวินัยแล้วย่อมจะทำให้สังคมพัฒนาไปด้วย^๒

ปราณี วงษ์เทศ ได้กล่าวถึงพิธีกรรมที่ปฏิบัติโดยทั่วๆ ไปในสังคมภายในรอบปีหนึ่ง จำแนกได้เป็น ๓ ประเภทคือ ๑) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน ๒) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ๓) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับชุมชนหรือสังคม พิธีกรรมประเภทต่างๆ เหล่านี้มีส่วนสำคัญทำให้เกิดเทศกาลต่างๆ ขึ้นมาและมีส่วนสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการละเล่นชนิดต่างๆ ขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับพิธีกรรมทั้งนี้เพราะส่วนประกอบสำคัญของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาจะมีการเช่น สรวงบูชาหรือทำทาน^๓

^๒พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พิธีกรรม ใครว่าไม่สำคัญ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๕๕.

^๓ปราณี วงษ์เทศ, **การละเล่นและพิธีกรรมในสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๐), หน้า ๙๕.

พระยาอนุมานราชธน ได้กล่าวถึง ความหมายของประเพณีไทยว่าเป็นเรื่องของความเป็นไปอันเนื่องด้วยการกระทำหรือการดำเนินการอย่างใด ๆ เมื่อพฤติกรรมซ้ำอย่างนั้นบ่อยๆจนเกิดเป็นความชินก็เกิดเป็นนิสัยเกิดขึ้น นิสัยเป็นสิ่งที่มาภายหลังด้วยการเอาอย่างจากคนอื่นซึ่งอยู่ในแวดล้อมของตนและพฤติกรรมเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ในหมู่คณะเรียกว่านิสัยสังคมหรือประเพณี^๔

จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้กล่าวถึงประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชาวอีสานเช่นประเพณีการลงแขก ในการทำนาแต่ละปีมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานมากอยู่สี่ครั้งด้วยกันคือ เวลาดำนา เวลาเกี่ยวข้าว เวลานวดข้าวและเวลาขนข้าวขึ้นยุ้งฉาง ประเพณีการขอฝนของชาวอีสานมีพิธีเต้าแม่นางซ้อง เพื่อขับไล่ผีแม่แล้งออกจากหมู่บ้าน และเป็นการทำนายว่าฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ นอกจากนั้นยังมีพิธีเต้านางแมว พิธีเต้านางดั่ง เป็นต้นมีการทำบุญคุณลานในเดือนยี่ ทำบุญข้าวจี๋ในเดือนสี่ ตลอดจนมีประเพณีการเลี้ยงปู่ตาและเลี้ยงตาแฮกก่อนที่จะลงมือทำนา^๕

การตี มหาจันทร์^๕ ได้กล่าวถึงความหมายและการจำแนกประเภทของประเพณีตามพื้นฐานอารยธรรมไทยว่า ประเพณี หมายถึง ความเชื่อ ความคิด การกระทำ ค่านิยม ทัศนคติ ศีลธรรม จารีต ระเบียบแบบแผนและวิธีการกระทำหรือการประกอบ พิธีกรรมในโอกาสต่างๆซึ่งเชื่อถือและปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกลายเป็นแบบอย่างของความเชื่อและการกระทำนั้นๆบางประเพณียังมีอิทธิพลอยู่จนปัจจุบัน บางประเพณีมีการเปลี่ยนแปลงไปและบางประเพณีก็สูญหายไปแต่ละชนิดแต่ละสังคมจะมีประเพณีของตนซึ่งมีทั้งแตกต่างและสอดคล้องหรือคล้ายคลึงกับสังคมอื่น ประเพณีจึงเป็นแนวทางปฏิบัติในสังคมหนึ่งที่นิยมถือปฏิบัติสืบทอดกันมา ด้วยเห็นว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงามและมีประโยชน์ต่อตนเองและสังคมประเพณี แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ จารีต ประเพณีหรือกฎเกณฑ์ขนบธรรมเนียมประเพณีและธรรมเนียมประเพณี ประเพณีแต่ละประเพณีที่มีความสำคัญและมีคุณค่าแตกต่างกันออกไปในแต่ละประเภท สังคมไทยมีแนวทางปฏิบัติโดยทั่วๆ ไป คล้ายคลึงกัน แต่บางท้องถิ่นอาจมีรายละเอียดปลีกย่อยในการปฏิบัติแตกต่างกันไปบ้าง ประเพณีจำแนกตามกลุ่มผู้ยึดถือ คือ ประเพณีครอบครัว ประเพณีชุมชน

^๔ อนุมานราชธน, (พระยา), **ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลสงกรานต์**, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๐๐), หน้า ๑.

^๕ จารุวรรณ ธรรมวัตร, **ขนบธรรมเนียมประเพณีอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๓), หน้า ๘๐.

พระยาอนุমানราชธน^๖ ได้กล่าวถึง ความหมายของประเพณีไทยว่าประเพณีเป็นเรื่องของความเป็นไปอันเนื่องด้วยการกระทำหรือการดำเนินการอย่างใด ๆ เมื่อพฤติกรรมซ้ำอย่างนั้นบ่อย ๆ จนเกิดเป็นความชินก็เกิดเป็นนิสัยเกิดขึ้น นิสัยเป็นสิ่งที่มาภายหลังด้วยการเอาอย่างจากคนอื่นซึ่งอยู่ในแวดล้อมของตนและพฤติกรรมเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ในหมู่คณะเรียกว่านิสัยสังคมหรือประเพณี

จารุเกตุ กาญจนภา ได้อธิบายไว้ว่าชนบธรรมเนียมประเพณีถือว่าเป็นกฎเกณฑ์ของสังคมมนุษย์ทุกสังคมมีหน้าที่ที่จะประพฤติปฏิบัติตามชนบธรรมเนียมประเพณีเป็นสถาบันอันหนึ่งในสังคมที่มนุษย์เป็นผู้ก่อตั้งขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการและความรู้สึกของตนเช่นเดียวกับสถาบันอื่นๆ ในสังคม ไชชนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละสังคมแตกต่างกันออกไป เพราะความนึกคิดของมนุษย์ที่อยู่อาศัยในที่ต่างกันย่อมได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน ซึ่งมีผลต่อจิตใจและความนึกคิดของมนุษย์มากเช่นเดียวกับศาสนา ซึ่งทั้งสองถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดธรรมเนียมประเพณีต่างๆ และเป็นโครงสร้างความมั่นคงสังคม^๗

วรรณ รัตนประเสริฐ และ วิชัย เทียนน้อย ศึกษาประเพณี “การทำขวัญข้าว” สรุปได้ว่า เกิดจากตำนานการกำเนิดข้าว โดยเชื่อว่ามีขวัญ คือ “เจ้าแม่โพสพ” เป็นเทพธิดาประจำข้าว จึงต้องทำพิธีเรียกขวัญ เป็นความเชื่อพื้นบ้านผสมกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ผู้เป็นหมอขวัญหาได้ยาก ที่สำคัญต้องเสียเงินค่าหมอขวัญแพง จึงมีการเปลี่ยนแปลงพิธีสู่ขวัญใหม่ แทนที่จะทำบ้านใครบ้านมัน ก็รวมกันมาทำที่วัด โดยกำหนดเอาเดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ เป็นวันสู่ขวัญชาวนาจะนำข้าวเปลือกมา คนละ ๑-๒ ถัง มากองรวมกัน จากนั้นก็ทำพิธีสู่ขวัญข้าวตามวิธีการ เสร็จแล้วนำข้าวไปขายเพื่อนำเงินมาบำรุงวัดต่อไป ชาวนานำข้าวเปลือกกลับบ้านเล็กน้อย นำไปเก็บไว้ที่ยุ้งฉางเพื่อเป็นสิริมงคล^๘

วิมล ตำศรีและไพรินทร์ รุยแก้ว ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านและปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวมีนัยสำคัญต่อพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการเลือกสรรและการใช้ปัจจัยด้านการผลิต ประกอบด้วย ภูมิปัญญาในการเลือกสรรและการใช้ที่ดิน

^๖อนุমানราชธน, (พระยา). **ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลสงกรานต์**, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๐๐,) หน้า ๑.

^๗จารุวรรณ ธรรมวัตร, **คติชาวอีสาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อักษรวัฒนา ๒๕๔๓), หน้า ๗๘.

^๘จารุเกตุ กาญจนภา, **ประเพณีรำมโนในอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๕)

^๙วรรณ รัตนประเสริฐ และวิชัย เทียนน้อย, “การทำขวัญข้าว”, ใน **ชีวิตไทย**, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ชุดบรรพบุรุษของเรา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙ - ๓๙.

การใช้น้ำ การสังเกตสภาพดินฟ้าอากาศ การเลือกสรรพันธุ์ข้าว การเลือกสรรและการใช้กระบวนการผลิต การเลือกสรรและการเลือกใช้แรงงาน ภูมิปัญญาการสร้างระบบ รูปแบบความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติภูมิปัญญาเหล่านี้มีพลังอำนาจในการสร้างสรรค์คุณธรรมจริยธรรม ทำให้ชุมชนมีจิตสำนึกตระหนักในคุณค่าและกตัญญูทวยทิศาต่อธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติ ข้าว บุคคลและสัตว์ ซึ่งมีคุณูปการต่อชุมชนเป็นอเนกประการ^๙

๑.๖.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระกมลลักษณ์ กนต์วิโร (ศรีวิรัตน์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวพุทธ ในเขตตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ผลการศึกษาพบว่า ข้าวในคัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึงพืชที่เป็นมูลเหตุแห่งโภชนะ มี ๒ ชนิดได้แก่ บุพพินชาติ คือ พืชที่เกิดเป็นข้าวทุกชนิด และ อปรินชาติ คือ พืชที่รับประทานที่หลัง ความสำคัญของข้าวที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ขณะที่พระองค์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาทำให้พระวรกายซูบผอม พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าสิ่งที่ทำลงไปไม่ใช่หนทางแห่งการตรัสรู้ จึงกลับมาเสวยอาหารหยาบ คือ ข้าว ทำให้พระองค์มีพระวรกายแข็งแรงและทรงบำเพ็ญเพียรจนบรรลุธรรมในที่สุด^{๑๐}

พระวิเชียร สืหาบุตร ได้ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษากรณีพระธรรมมหาวีรานุวัตร วัดไร่ขิง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พระธรรมมหาวีรานุวัตร เป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทเกื้อกูลต่อการพัฒนาสังคม โดยมีบทบาทด้านการปกครอง การศึกษาและการศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ สาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์การฟื้นฟูและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อมและแก้ปัญหาเฉพาะกิจ จนเป็นที่ยอมรับของสังคมโดยทั่วไปซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อมบทบาทของท่านกล่าวโดยสรุปที่เด่นแล้วมี ๓ ลักษณะคือ ๑) การให้การสนับสนุน(Supportor) ๒) การให้แง่คิดเตือนสติทางสังคม (Reminder) และ ๓) การสร้างความรู้ความคิด(Educational Thought) อันเอื้อต่อการพัฒนาสังคมไทยเป็นอย่างมาก^{๑๑}

^๙วิมล คำศรี และไพรินทร์ รุยแก้ว, **วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔), หน้า ก.

^{๑๐}พระกมลลักษณ์ กนต์วิโร (ศรีวิรัตน์), “พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวพุทธ ในเขตตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๑๑}พระวิเชียร สืหาบุตร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษากรณีพระธรรมมหาวีรานุวัตร วัด ไร่ขิง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗).

ชนะจักร เย็นบำรุง ได้ศึกษาวิจัยเรื่องประเพณีสงกรานต์ พบว่าประเพณีสงกรานต์ของภาคอีสานนั้นคล้ายคลึงกับประเพณีสงกรานต์ของประเทศไทยทางเมืองหลวงพระบางมาก ทั้งเรื่องคติความเชื่อ ระยะเวลาและลักษณะพิธีกรรม นอกจากนั้นชาวอีสานยังถือว่าประเพณีสงกรานต์เป็นเทศกาลทำบุญเดือนห้า ตามหลักธรรมเนียมฮีตสิบสองเช่นเดียวกับชาวลาว ซึ่งฮีตสิบสองได้กล่าวถึงการทำบุญเดือนห้าไว้ว่า ฮีตหนึ่งนั้น พอถึงเดือนห้าได้พวกไพร่ชาวเมือง จงพากันสร่งน้ำขี้ดสี พระพุทธรูปให้ทำทุกวัดทั่วอย่าไต่อย่างหาเสีย ให้พากันทำแท้ ๆ ไผ่ ๆ บั๊ได้ว่าทุกทัวทึบ แผ่นหล้าให้ทำแท้สู่คน จังสิสุขยังล้นทำถักคำสอนคือฮีตคงควรคือแต่หลังปฐมพัน^{๑๑}

ราตรี โตเพ่งพัฒน ได้ศึกษาวิจัยเรื่องประเพณีเนื่องในเทศกาล พบว่าประเพณีสงกรานต์ถือว่าเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ เป็นงานที่สนุกสนานรื่นเริงกันได้เต็มที่ นอกจากพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีประเพณีรดน้ำดำหัวผู้อาวุโส ซึ่งแสดงถึงความรู้คุณและมีความกตัญญูต่อผู้ใหญ่ หรือการสาดน้ำพร้อมทั้งคำอวยพรด้วยน้ำใสใจจริง ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นการแสดงออกถึงความเป็นผู้มีจิตใจสูงและดีงาม ดังนั้นประเพณีสงกรานต์จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงจิตใจของอารยชนโดยแท้ เราควรช่วยกันจรรโลงรักษาไว้ซึ่งประเพณีอันดีงามนี้ ด้วยการกระทำอันเป็นสิ่งที่ดีงาม ดังเช่นที่บรรพบุรุษของเราได้เคยประพฤติปฏิบัติกันมาแต่โบราณกาลนานแล้วอย่างแท้จริง^{๑๒}

พระมหาสันติ อุณจะนา ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์ “การศึกษาหลักคำสอนเรื่องเปรตในพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความเชื่อและการปฏิบัติในวันสารทเดือนสิบของชาวพุทธ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี “การชิงเปรต” ในจังหวัดนครศรีธรรมราชและ “กวนตานก้วยสลาภ” ในจังหวัดลำพูน สรุปได้ว่า มีการกล่าวถึงหลักคำสอนเรื่องเปรตนี้ไว้อย่างชัดเจน รวมทั้งมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเชื่อของพุทธศาสนิกชนทั้งสองแห่งอย่างแนบแน่น จนถือปฏิบัติมาในรูปแบบพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะการทำบุญวันสารทนี้ ถึงแม้ว่าพิธีกรรมส่วนหนึ่งจะรับมาจากพราหมณ์ก็ตาม แต่พระพุทธศาสนาก็ยังประยุกต์ให้ปฏิบัติเข้ากันได้อย่างเหมาะสม จากการสังเกตการณ์และผู้เข้าร่วมพิธีกรรม เมื่อเปรียบเทียบข้อมูลพบว่า ทั้งสองแห่งมีความเชื่อเรื่องการทำบุญวันสารทที่เป็นประเพณีพื้นบ้านแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่พื้นฐานความเชื่อเหล่านั้น ก็ล้วนได้มาจากพุทธศาสนาทั้งสิ้น ส่วนพิธีกรรมแตกต่างกันเพราะว่าอยู่คนละท้องถิ่น แต่มีจุดประสงค์เดียวกัน คือ ทำบุญเพื่ออุทิศส่วนบุญ

^{๑๑}ชนะจักร เย็นบำรุง, “ประเพณีสงกรานต์” สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) (ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔)

^{๑๒}ราตรี โตเพ่งพัฒน, “ประเพณีเนื่องในเทศกาล”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต, (โบราณคดี) (ภาควิชาวัฒนธรรมตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๑)

ส่วนกุศลไปให้แก่ปู่ตายายและญาติอื่นๆ ที่เป็นเปรตของตน และหวังว่าจะให้ปู่ตายายและญาติเหล่านั้น ได้อวยพรให้ตนและครอบครัว มีความสุขด้วย^{๑๓}

พระมหาอรุณ อรุณธมโม (สุภะโกศล) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์ “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน” พบว่าประเพณีการทำบุญข้าวจี้้นนั้น ชาวอีสานจะนำข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้ว ปั้นเป็นก้อนกลมหรือแบนตามใจชอบ ทาด้วยไข่ โรยด้วยเกลือ หรือเครื่องปรุงอื่น ตามที่มีที่ชอบ แล้วปั้นบนถาดไฟให้เหลือง หรือไหม้เล็กน้อย เรียกว่า “ข้าวจี้” คือข้าวที่ปั้นแล้วนั่นเอง แต่ข้าวจี้ที่นำไปทำบุญ ชาวบ้านจะให้เป็นพิเศษ ด้วยเครื่องปรุงอย่างดี เท่าที่มีและสามารถหาได้ในท้องถิ่น ชาวอีสานก็รับทานข้าวจี้เป็นปกติอยู่แล้วโดยเฉพาะหลังจากทำนาเก็บเกี่ยว นำข้าวใส่ยุ้งเรียบร้อยแล้ว ก็มีเวลาว่างไปเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องในแดนไกล หรือไปเที่ยวไกลจากหมู่บ้าน ในสมัยที่การคมนาคมยังไม่สะดวก ยังใช้เกวียน หรือเดินเท้าเปล่า ต้องจี้ข้าวเหนียวเป็นเสบียงเดินทาง เพราะข้าวจี้เก็บไว้ได้นาน ประเพณีบุญข้าวจี้ เกิดจากการที่ชาวอีสานทราบจรรยาที่ปณณกถาว่าข้าวจี้แก่พระพุทธเจ้า แล้วบรรลุโสดาปัตติผล จึงทำตาม เป็นการเอาข้าวใหม่ในฤดูทำนาที่ผ่านมา ทำเป็นวัตถุทานที่ตนก็รับประทานเป็นปกติอยู่แล้ว ไปถวายพระสงฆ์ให้ฉันก่อน เชื่อกันว่าทำบุญด้วยสิ่งที่ตนมีตนชอบจะได้บุญมาก ชาวอีสานทำบุญเป็นปกติวิสัยอยู่แล้ว จึงหาเหตุมารองรับ ให้ลูกหลานทำบุญเข้าวัดในเดือนสาม จะทำก่อนหรือหลังหรือทำพร้อมกับวันมาฆบูชาแล้วแต่ชาวบ้านจะกำหนด^{๑๔}

พระครูปิยธรรมนิวิฐ ได้กล่าวถึงประเพณีการก่อเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ไว้ว่า “การก่อเจดีย์ทราย จะทำในวันใดวันหนึ่งของวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายนก็ได้ ผู้ทำบุญจะช่วยกันขนทรายมาก่อเจดีย์ขนาดต่างๆ ในบริเวณวัด ซึ่งจะเป็นประโยชน์ให้ใช้ก่อสร้างหรือถมพื้นที่เป็นเรื่องที่ถือว่าได้บุญและสนุกสนานแต่ไม่มีข้อจำกัดว่าต้องทำทุกวัด^{๑๕}

บุญกอง อินตา ได้ศึกษาเรื่อง “ขวัญข้าว” พบว่า พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าว จะเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ซึ่งถือว่าเป็นเทพีที่คอยดูแลรักษา พิษพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ ให้อุดมสมบูรณ์ แม่โพสพ ก็เหมือนมนุษย์ที่ต้องการความเอาใจใส่ เหมือนบุคคลทั่วๆ ไป มนุษย์ต้องดูแล

^{๑๓} พระมหาสันติ อุณจะนำ, “การศึกษาหลักคำสอนเรื่องเปรตในพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ความเชื่อและการปฏิบัติในวันสารทเดือนสิบของชาวพุทธ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี “การชิงเปรต” ในจังหวัด นครศรีธรรมราชและ “กวนตานก้วยสลาก” ในจังหวัดลำพูน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑)

^{๑๔} ๑๖ พระมหาอรุณ อรุณธมโม (สุภะโกศล), “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔)

^{๑๕} พระครูปิยธรรมนิวิฐ, ประเพณีสงกรานต์ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ๒๕๔๙)

แม่โพสพเหมือนดูแลตัวเอง ต้องกตัญญู เคารพนับถือ ต้องใช้ความสุภาพอ่อนโยน จะดำเนินาจะไถนา จะต้องเชิญแม่โพสพก่อน เมื่อข้าวตั้งท้องก็ต้องเอาอกเอาใจขวัญของข้าว ไม่ให้หนีหายไปไหน โดยมีแม่โพสพเป็นตัวแทน^{๑๖}

นาถฤดี สีม่วง ได้ศึกษางานปริญญานิพนธ์ “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและภาคอีสานใต้” พบว่า ชาวนาภาคกลางและชาวนาภาคอีสานตอนใต้ มีความเชื่อเกี่ยวกับข้าวที่เหมือนกัน และต่างกันในบางข้อ เช่น เชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ว่าสามารถบันดาลให้การทำงานได้ผลดี ภาคกลางชาวนาเชื่อว่าแม่โพสพเป็นเทพธิดาแห่งข้าว ดังนั้นไม่ว่าจะประกอบพิธีกรรมใด จึงทำให้แม่โพสพดีใจ สำหรับภาคอีสานตอนใต้ นั้น ชาวนายังคงมีความเชื่อว่าการเอาฝุ่น(มูลสัตว์)ใส่नाแปลงใด ในวันขึ้นสามค่ำ เดือนสามจะทำให้พื้นดินเกิดความอุดมสมบูรณ์ ชาวอีสานมีความเชื่อต่อฤกษ์ยามมาก^{๑๗}

สุรศักดิ์ ศิริ ได้ศึกษาลักษณะชุมชน คติความเชื่อและพิธีกรรมตลอดจนวิธีการทำนาและการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการทำนาในหมู่บ้านดอนตู อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม พบว่าบ้านดอนตูเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก มีความสัมพันธ์สูงทางเครือญาติ ความเชื่อและประเพณีคล้ายๆชาวนาอีสานทั่วไป ชาวนาส่วนหนึ่งยังเชื่อเรื่องผี มีการประกอบพิธีกรรมเพื่ออ่อนน้อมและขอความคุ้มครองจากผี เช่น พิธีเลี้ยงปู่ตา พิธีเลี้ยงตาแฮกส่วนอีกพวกหนึ่งเรียนทางธรรมไม่เชื่อเรื่องผี จึงทำนาโดยไม่ต้องประกอบพิธีกรรมใดๆส่วนวิถีชีวิตยังคงมีความเชื่อในชะตา ที่เกี่ยวข้องกับข้าว เช่น การดำข้าว ตักข้าว กินข้าว เครื่องมือใช้ในการทำนา การแก้ปัญหาฝนแล้งโดยการแห่นางแมวยังมีปฏิบัติกันอยู่ส่วนพิธีกรรมที่เลิกไปแล้วก็คือบุญคุณลาน บุญกุมข้าวใหญ่ เพราะว่ามีผู้นำเอาเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการทำนา^{๑๘}

อนิสภา วัฒนรัตน์ ได้กล่าวถึงประเพณีก่อพระทรายไว้ว่า “พิธีก่อพระทรายจะมีการสวดมนต์ฉลองพระทราย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จถึงการฉลองพระทรายในรัชกาลของพระองค์ไว้ว่า การฉลองพระทรายนี้พระสงฆ์สวดมนต์ ๓๐ รูป ใช้พระราชาคณะวัดที่ใกล้เคียงบ้าง ในวัดนั้นเองบ้าง นอกนั้นพระครูเจ้าวัด พระครูนิยัตยภัตทั้งสิ้น พระพุทธรูปที่ใช้ตั้งในการ

^{๑๖}บุญกอง อินตา, “ขวัญข้าว”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปะไทย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘)

^{๑๗}นาถฤดี สีม่วง, “การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาภาคกลางและชาวนาภาคอีสานใต้”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ไทยคดีศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕)

^{๑๘}สุรศักดิ์ ศิริ, วัฒนธรรมในการทำนาของชาวนาอีสาน กรณีบ้านดอนตู อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ไทยคดีศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, ๒๕๓๒)

ทำบุญนั้นใช้พระในวัดนั่นเอง มีแต่เครื่องนมัสการทองทิศไปตั้งที่พระมหาธาตุของหลวงมีเครื่องนมัสการตระบะมุก” ปัจจุบันพระราชกุศลก่อนพระทรายได้เลิกปฏิบัติเป็นพิธีหลวงแล้ว แต่ยังคงปรากฏให้เห็นเป็นประเพณีที่ประชาชนนิยมทำกันอยู่โดยเฉพาะในต่างจังหวัดที่ยังคงยึดมั่นในพระพุทธศาสนา^{๑๙}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่าได้มีการทำวิจัยเกี่ยวกับเรื่องข้าวไว้วงสมควรแล้ว นอกจากนี้ยังได้มีการศึกษาเกี่ยวกับประเพณีต่างๆ ไว้วงเช่นประเพณีวันสงกรานต์ ประเพณีก่อนพระทรายในวันสงกรานต์ แต่ประเพณีการถวายข้าวมธุปายาสยังไม่มีการทำวิจัย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจในการทำวิจัยประเพณีการถวายข้าวมธุปายาสในอำเภอท่าตูม

๑.๗. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ขั้นสำรวจเอกสารเป็นขั้นการสำรวจเอกสารต่างๆ คือคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ ตำรา วารสารและเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้องเพื่อวางกรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัย

๑.๗.๒ ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการบันทึกข้อมูลดังนี้ คือ ย่อความให้ได้ใจความตรงตามความหมายของข้อความเดิม บันทึกโดยถอดข้อความเป็นข้อความของผู้วิจัยเอง คัดลอกข้อความที่เป็นข้อความที่ผู้วิจัยต้องการอ้างอิงเพื่อสนับสนุนความคิดของผู้วิจัย ข้อความที่เป็นพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

๑.๗.๓ ขั้นตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลมาแล้วก่อนการวิเคราะห์ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยตรวจสอบแหล่งที่มาของข้อมูล เมื่อได้ตรวจสอบเรียบร้อยแล้วจึงนำมาจัดเรียงลำดับก่อนและหลังเรียงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อนำไปสู่ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

๑.๗.๔ ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์

๑.๗.๕ ขั้นสรุปผล เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นมาสรุปเพื่อนำไปสู่ขั้นตอนการเขียนรายงานการวิจัยต่อไป

๑.๗.๖ ขั้นเขียนรายงานการวิจัย ผู้วิจัยได้เขียนรายงานการวิจัยตามกรอบที่กำหนดไว้ในคู่มือการทำวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ของบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{๑๙}อนิสภา วัฒนรัตน์,การศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมไทย-ลาว(หลวงพระบาง) ประเพณีสงกรานต์. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๔๘)

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๘.๑ ได้ทราบความเป็นมาของข้าว ที่ปรากฏในพระพุทธรศาสนา

๑.๘.๒ ได้ทราบความเป็นมาของข้าว ที่ปรากฏในสังคมไทย

๑.๘.๓ ได้ทราบประเพณีการกวนข้าวมธุปายาส (ข้าวทิพย์) ของชาวพุทธอำเภอท่าตูม
จังหวัดสุรินทร์